

SRBIJA U NEMAČKOM 'NOVOM PORETKU' 1941–1942*

APSTRAKT: Na osnovu arhivskih i objavljenih izvora, periodike i relevantne literature, predstavljen je položaj Srba i okupirane Srbije u nemačkom 'novom poretku' tokom 1941. u prvih meseci 1942. godine. Na taj položaj odlučujuće su uticale nacističke ideološke projekcije, kao i planovi o uređenju evropskog prostora u skladu sa utvrđenom jerarhijom naroda i država. Položaj Srba i Srbije umnogome je određivao masovni ustanak, a planovi okupatora za njegovo gušenje, koji su počeli da se realizuju, doveli su u pitanje i sam opstanak srpskog naroda. Prvih meseci 1942. položaj Srbije u nemačkom 'novom poretku' je relativno stabilizovan i takav je ostao do kraja okupacije.

Ključne reči: Jugoslavija, Srbi, Srbija, nemački 'novi poredak', okupacija, ustanak, pokreti otpora, represalije, 'srpsko pitanje'

Osnivanje novih nacionalnih država u Evropi posle Prvog svetskog rata, među njima i države Južnih Slovena 1. decembra 1918, donelo je novu geopolitičku situaciju u istočnom, centralnom i jugoistočnom delu kontinenta. Kraljevina Srba Hrvata i Slovenaca (od 1929. Kraljevina Jugoslavija) postala je deo sistema kolektivne bezbednosti u kome je glavno mesto pripalo vodećoj kontinentalnoj sili Francuskoj.¹ I pored velikih napora i nemalih uspeha u izgradnji institucija i poboljšanju uslova života svojih stanovnika,² nova država za sve vreme svoga postojanja nije uspevala da prevlada osnovnu protivrečnost: pitanje identiteta svojih građana. Stvorena na principu nacionalnog samoopredeljenja jednog, doduše „troimenog“ naroda, koji je 1929. godine državnom prinudom postao i po imenu

* Rad je deo projekta *Srpsko društvo u jugoslovenskoj državi u 20. veku: između demokratije i diktature* (177016) koji finansira Ministarstvo prosvete i nauke Republike Srbije.

¹ Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918–1988*, knj. III, *Kraljevina Jugoslavija 1914–1941*, Beograd 1988, 3–29; Љубодраг Димић, *Историја српске државности*, књ. III, *Србија у Југославији*, Нови Сад 2001, 9–39.

² Љубодраг Димић, *Културна политика Краљевине Југославије 1918–1941*, књ. I–III, Београд 1997.

jedan, jugoslovenski narod, Kraljevina nije uspjela da oko nove nacionalne ideje okupi uglavnom već formirane nacije.³

Polovično i iznuđeno preuređenje Jugoslavije neposredno pred otpočinjanje Drugog svetskog rata vodilo je njenom daljem slabljenju. Stvaranjem Banovine Hrvatske 26. avgusta 1939. i formalno je napušten koncept unitarnog nacionalizma i na njemu zasnovanog državnog uređenja. Hrvatski nacionalizam je institucionalizovan ali ne i zadovoljen, jer je stvaranje Banovine shvaćeno kao put ka velikoj Hrvatskoj što labavije povezanom sa ostatkom Jugoslavije, ili nezavisne od nje. Pokušaj šireg srpskog političkog okupljanja i formulisanja srpskog nacionalnog programa u okviru preuređene Jugoslavije bio je zakasneo, bez podrške ključnih političkih činilaca i neuspšan.

Spoljnopolitički položaj Jugoslavije u predvečerje novog svetskog rata i posle njegovog početka bio je sve teži. Izuzev Grčke i Rumunije (nedosledno), svi jugoslovenski susedi imali su pretenzije na delove njene državne teritorije zasnivajući svoje revandikacije na istorijskim i/ili nacionalnim razlozima. Posle izbijanja Drugog svetskog rata proklamovana je politika neutralnosti, koja je nakon sloma Francuske juna 1940. i pristupanja Mađarske, Rumunije i Bugarske Trojnom paktu postala neodrživa. Uoči planiranog pohoda na Sovjetski Savez Nemačka nije mogla da ostavi nerešeno stanje na Jugoistoku, sa britanskim trupama u Grčkoj i kolebljivom Jugoslavijom. Pristupanje Trojnom paktu 25. marta, a zatim vojni puč i masovne demonstracije 27. marta 1941. označili su uvod u tragične događaje koji će se uništavajućom žestinom sručiti na Kraljevinu Jugoslaviju, a posebno na Srbe i Srbiju.

Slom demokratije u Nemačkoj i Hitlerovo preuzimanje vlasti 30. januara 1933. označili su ne samo početak razgradnje sistema kolektivne bezbednosti u Evropi, nego i osporavanje liberalne osnove evropskih država. Nationalsocijalistička ideologija je bila sastavni deo nemačke imperijalne ekspanzije i dalekosežnih planova o 'novom poretku' u čijoj osnovi je bila kvazinaučna, rasistička teorija o biološkoj nadmoći „arijevske“, odnosno nemačke rase koju je priroda predodredila da vlada drugim narodima ili da ih uništi. U zamišljenoj jerarhiji naroda pri dnu lestvice bili su slovenski narodi (među kojima je takođe uspostavljena jerarhija), kojima je trebalo uništiti državnost i pretvoriti ih u robovsku radnu snagu. Van ove jerarhije bio je jevrejski narod, koji je u skladu sa rasističkim antisemitizmom, identifikovan sa Apsolutnim zlom, iskonskim neprijateljem celokupnog čovečanstva, radi čijeg spasa taj neprijatelj mora biti potpuno uništen.⁴

Imperijalni planovi nationalsocijalističke Nemačke u mnogome su se oslanjali na nemačke planove o dominaciji iz vremena Prvog svetskog rata. Ovi

³ Nametnuto jugoslovenstvo bilo je u suštini najveći poraz ove ideje; Љ. Димитић, *н. д.*, 142. Videti i: Erik Hobsbaum, *Nacije i nacionalizam od 1780. Program, mit, stvarnost*, glava peta, *Vrhunac nacionalizma 1918–1950*, Beograd 1996, 149–183.

⁴ Milan Ristiović, *Nemački 'novi poredak' i Jugoistočna Evropa, 1940/41–1944/45: planovi o budućnosti i praksa*, Beograd 1991, 22–47.

planovi nisu se međusobno toliko razlikovali u teritorijalnom opsegu koliko u ideološkoj osnovi na kojoj se zasnivala ekspanzija i buduća vladavina. Posle dolaska Hitlera na vlast sve odlučnije je ostvarivana već postojeća koncepcija „velikog privrednog prostora“ u srednjoj i jugoistočnoj Evropi, pri čemu je Jugoslavija dobila važno mesto kao izvor sirovina i tržište. Evropski Jugoistok postajao je „dopunski privredni prostor“ za Nemačku, koja je u drugoj polovini 1930-ih godina ekonomski i politički sve više dominirala u zemljama ovog regiona.⁵

Bitan deo nacističkih planova o 'novom poretku' bila je 'etnička reorganizacija' Evrope, pre svega istočne, odnosno zauzimanje 'životnog prostora' (Lebensraum). Stoga će se okupacioni poredak na evropskom Istoku suštinski razlikovati od onog na zapadu i severu Evrope. Na Istoku su uništavani svi oblici samostalnog državnog organizovanja i sprovedeno je gigantsko političko i etničko preuređenje prostora. Hitlerovim tajnim dekretom od 7. oktobra 1939. Hajnrih Himler je postavljen za komesara Rajha za jačanje nemačke narodnosti sa zadatkom da „dâ oblik novim nemačkim oblastima za kolonizaciju“⁶, odnosno da izvrši germanizaciju prostranih okupiranih oblasti u Poljskoj, a zatim i u Sovjetskom Savezu. Pola godine posle početka rata protiv Sovjetskog Saveza, krajem 1941. ostvarenje 'novog poretka' na Istoku počelo je da se uobličava planom nazvanim „Opšti plan Istok“ (*Generalplan Ost*). Njime je planirano da se iz Poljske i zapadnih delova Sovjetskog Saveza protera ili raseli oko 31 milion ljudi koji su klasifikovani kao „rasno nepoželjni“. Ostatak od 45 miliona ljudi koliko je živelo na ovom prostoru trebalo je germanizovati ili ubiti. Među njima bilo je i 5 do 6 miliona Jevreja koje je trebalo „potpuno preseliti“, odnosno uništiti. Uporedo bi se na prostranim teritorijama osvojenim na Istoku vršilo naseljavanje 10 miliona Nemaca iz Nemačke i zemalja sa nemačkom nacionalnom manjinom.⁷

Iako neki „Opšti plan Jugoistok“ („Generalplan Suedost“), prema dosadašnjim istraživanjima, nije postojao,⁸ potrebno je preispitati osnovne aspekte nemačke politike prema Srbima i Srbiji da bi se shvatilo njeno mesto u 'novom poretku'.

Kao glavna pobeđena zemlja u Velikom ratu Nemačka se zalagala za reviziju mirovnih ugovora, a Hitlerov dolazak na vlast je imao ulogu prekretnice. U nemačkoj politici ideološki principi dobili su mnogo značajnije mesto i postepe-

⁵ M. Ristović, *n. d.*, 224–235.

⁶ Arhiv Jugoslavije (AJ), fond Državne komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njegovih pomagača (oznaka fonda: 110), 30–43 do 44, *Basic Handbook for Germany*, glava 3, 1944, Umsiedlung.

⁷ Robert Koehl, *RKFVD. German Resettlement and Population Policy 1939–1945. A History of Reich Commission for the Strengthening of Germanism*, Cambridge 1957, 101; „Generalplan Ost“, u: *Encyclopedia of the Holocaust*, knj. II, New York – London 1990, 550–553 (Czeslaw Madajczyk).

⁸ Венцеслав Глишић, *Терор и злочини нацистичке Немачке у Србији 1941–1944*, Београд 1970, 6; Manfred Messerschmidt, *Rassistische Motivationen bei der Bekämpfung des Widerstandes in Serbien?*, Werner Roehr (hrsg.), *Faschismus und Rassismus. Kontroversen um Ideologie und Opfer*, Berlin 1992, 340–341.

no se izgrađivala koncepcija 'novog poretka'. Jugoslavija je bila jedan od rezultata „versajskog sistema“, čiji protivnici su pre ili kasnije doveli u pitanje njeno postojanje. U raspravama u najužem nacističkom vrhu o budućem uređenju Evrope nije bilo dileme o tome da Srbija i Hrvatska treba da budu razdvojene.⁹ Herman Raušning, jedan od ljudi iz nacističkog 'unutrašnjeg kruga', procenio je 1938. da nestanak samostalnih država Austrije i Čehoslovačke označava početak procesa preuređenja Evrope. Obnavljanju Mađarske sa granicama iz 1918. slediće brisanje Jugoslavije i njeno svodenje na „malo srpsko jezgro“. Ostali delovi Jugoslavije će biti pod vlašću Nemačke i Mađarske, odnosno biće njihov protektorat sa prividnom samostalnošću, „kao Hrvatska“.¹⁰

U vrhu nemačke politike prevladavale su snage koje su bile za očuvanje Jugoslavije, barem dok je Milan Stojadinović bio predsednik vlade. Takva politika se zasnivala pre svega na ekonomskim razlozima. Italija, najbliži nemački saveznik, tokom celog međuratnog perioda bila je glavni protivnik jugoslovenske države, a njene imperijalne ambicije obuhvatale su i Balkansko poluostrvo. Posle velikih pobeda Nemačke i zauzimanja zapadne Evrope, početkom jula 1940. i u Berlinu je definitivno prevladao stav o razbijanju jugoslovenske države i njenom svodenju na granice „Stare Srbije“ kada za to dođe vreme.¹¹

Jugoslovenska vojna obaveštajna služba je već novembra 1940. imala pouzdane podatke da će Jugoslavija biti uništena i da će Srbija biti porobljena, dok će Hrvatska postati nezavisna država. Koncentrisanje nemačkih trupa u Mađarskoj i Rumuniji ukazivalo je na nameru da se sa nastupanjem proleća 1941. izvrši napad na Jugoslaviji i Grčku. Krajem februara 1941. jugoslovenski obaveštajni, za njim i vojni vrh upoznati su sa nemačkim planom za vojno zaposedanje Jugoslavije. Plan nemačkog generalštaba, izrađen krajem decembra 1940, predviđao je zaposedanje Jugoslavije, bilo da ona pristupi Trojnom paktu ili ne, glavnim udarom iz Bugarske ka Nišu i Beogradu i udarima sa severa, iz Austrije, Mađarske i Rumunije.¹²

I drugi izvori su govorili o tome da će Jugoslavija biti prinuđena da ustupi velike delove svoje teritorije susedima. Pozivajući se na jugoslovenskog poslanika u Moskvi Milana Gavrilovića, koji je dobio obaveštenje iz izvora u nemačkoj ambasadi, britanski poslanik Krips je o tome obavestio svoje ministarstvo 26. novembra 1940. Poslanik Gavrilović je 18. februara 1941. uputio u Beograd telegram prenoseći obaveštenje koje je dobio iz poverljivog izvora da će Jugoslavija

⁹ H. Rausching, *Moji poverljivi razgovori a Hitlerom*, Zagreb 1945, 25.

¹⁰ M. Ristović, *Nemački 'novi poredak i Jugoistočna Evropa'*, 48–49.

¹¹ *Ciano's Diary 1939–1944*, London 1947, 378; Mile Bjelajac, *Generali i admirali Kraljevine Jugoslavije 1918–1945. Studija o vojnoj eliti i biografski leksikon*, Beograd 2004, 48–49.

¹² Uglješa Popović, *Deseti po redu. Tajna vojno obaveštajna služba bivše Jugoslovenske vojske od 1938. do maja 1941. godine*, Beograd 1976, 66–76, 127–128. O drugim izvorima koji potvrđuju da su nemački planovi o vojnom zaposedanju Jugoslavije ranije pripremljeni videti: Velimir Terzić, *Slom Kraljevine Jugoslavije 1941. Uzroci i posledice poraza*, Beograd–Titograd 1984, drugo izdanje, 45–47.

biti stavljena pred izbor: da li je sa Nemačkom ili protiv nje. Suštinski, međutim, to neće ništa promeniti: „Bila Jugoslavija s nama ili protiv nas, njena je sudbina rešena. Vojvodina ide Mađarskoj, Bosna i Hercegovina Hrvatskoj, Makedonija Bugarskoj. Naš prijatelj upita: Šta će biti sa Srbijom?! Odgovor je bio: Srbija će biti srećna ako dobije status Slovačke“.¹³

Puč od 27. marta poremetio je planove o zauzimanju Jugoslavije, mirno ili oružanim putem, planirano za drugu polovinu aprila 1941, kada bi ona „kao zrela kruška“ pala Nemačkoj u krilo. U nemačkom vrhu se posle puča razbuktalo izuzetno snažno antisrpsko raspoloženje, pri čemu treba imati u vidu i snažan utisak koji je protivljenje Hitleru izazvalo u svetskoj javnosti.¹⁴ Ocenjeno je da su Srbi nepogodan i neposlušan elemenat za uklapanje u 'novi poredak' što je pretočeno u takozvanu politiku „kažnjavanja Srba“. Rezultati te politike su se pokazali već u Aprilskom ratu i mnogo više posle komadanja jugoslovenske države. Sam Hitler je razmišljao o „polonizaciji“ Srbije, a dobijao je i sugestije da potpuno uništi Srbe.¹⁵ Iako su u Berlinu prevladali pragmatični politički razlozi u određivanju položaja Srbije, on će ubuduće biti podložan promenama i zavisioće od trenutnih prilika. U tome je ustanak u leto i jesen 1941. imao ključni značaj.

Kada je reč o Srbima van nemačkog okupacionog područja u Srbiji, uz puno „razumevanje“ Hitlera, oni su izloženi masovnim progonima, pa i potpunom uništenju. To se pre svega odnosi na područje ustaške države (Nezavisne Države Hrvatske), stvorene od središnjeg dela Jugoslavije posle nemačko-italijanske nagodbe. Treba imati u vidu da je prema nacističkim projekcijama među slovenskim narodima jedino Bugarima, Slovacima i Hrvatima omogućeno da imaju sopstvene države, pri čemu su Slovačka i NDH bile izrazito satelitske zemlje. Kao takva, NDH je objavila rat zemljama antifašističke koalicije i uzela učešće u „krsaškom pohodu“ na Sovjetski Savez. Međutim, prioritet ustaške države, njen nacionalni zadatak prvog reda, bio je uništenje (ubijanjem, proterivanjem i prisilnim pokatoličavanjem što je često bio prvi korak ka fizičkom uništenju) srpskog naroda, koji je sačinjavao gotovo trećinu stanovništva. Politika uništenja Srba izazvala je njihove ustanke, koji su prerasli u snažan pokret koji će krajem rata postati dominantna vojna i politička snaga na jugoslovenskom prostoru.

Posle agresije i podela Jugoslavije aprila 1941, na najvećem delu Srbije uspostavljena je nemačka vojna uprava. Obnovljen je domaći administrativno-upravni aparat, u prvom redu organi prinude (policija i žandarmerija).¹⁶ Delimično

¹³ Милан Гавриловић, *Којим путем*, Гласник СИКД „Ђегош“, св. 26, јуни 1971, 5–6; Мира Радојевић, *Емигрантска влада Краљевине Југославије о југословенско-совјетским односима (погледи Милана Гавриловића)*, Ослобођење Београда 1944, Зборник радова, Београд 2010, 38–39.

¹⁴ Richard J. Evans, *The Third Reich at War 1939–1945. How the Nazis led Germany from the Conquest to Disaster*, Alen Lane, Penguin Books, London 2008, 153.

¹⁵ *Nemačka obaveštajna služba*, knjiga IV, *Nemačka obaveštajna služba u okupiranoj Jugoslaviji, Srbija, Makedonija, Crna Gora*, Београд 1956, 588, 592.

¹⁶ Бранислав Божовић, *Београд под комесарском управом 1941. године*, Београд 1998; Исти, *Специјална полиција у Београду 1941–1944*, Београд 2003.

no je obnovljen rad sudova, koji su sada presude izricali „u ime vojnog zapovednika u Srbiji“.¹⁷ Kao izvršni organ vojnookupacione uprave stvorena je domaća vrhovna uprava, prvo Savet komesara sa Milanom Aćimovićem, od kraja avgusta 1941. Vlada generala Milana Nedića. Osnovni ciljevi vojnookupacione uprave bili su održavanje mira, bezbednih komunikacija i maksimalno korišćenje materijalnih i ljudskih potencijala.¹⁸

Isključivanje rasističke motivacije u razmatranju nemačke politike prema Jugoslaviji i posebno prema Srbima u Srbiji, pri čemu se rasistička politika ograničava samo na postupanje nemačkih okupatora prema Jevrejima,¹⁹ ne izgleda ubedljivo. Okupaciona politika u Srbiji i delovanje njenih nosilaca temeljili su se na nacističkom rasističkom konceptu jerarhije nacija u kojoj su Srbi bili pri samom dnu. Pri tome su svom silinom obnovljeni antisrpski stereotipi iz vremena Prvog svetskog rata.²⁰ Iako su osnovni ciljevi Velikonemačkog rajha u odnosu prema Srbima bili praktični (vojni, politički i ekonomski), motivacione i ideološke osnove delovanja nacističke države u svojoj suštini bile su rasističke.

Na evropskom Jugoistoku za germanizaciju su predviđeni jedino delovi Jugoslavije naseljeni Slovencima (Gornja Koruška i Donja Štajerska), što je počelo da se ostvaruje ubrzo posle okupacije aprila 1941.²¹ Kada je reč o Srbima u Srbiji, treba reći da Srbija nije bila obuhvaćena planovima o germanizaciji koji bi predviđali i deportovanje Srba. Ipak, nacistički stručnjaci za geopolitička pitanja izraživali su planove kojima je predviđana i ta mera. U nemačkom Ministarstvu unutrašnjih poslova napravljen je plan o stvaranju „Tvrđave Rajha Beograd“ (Reichsfestung Belgrad), koji je 15. jula 1941. upućen u Ministarstvo inostranih poslova. Bilo je planirano da „Tvrđava Rajha Beograd“ bude preko Podunavlja povezana sa Timoćkom krajinom, Đerdapom i Borskim basenom čime bi Srbi bili potisnuti iz doline Dunava i izbačeni iz Beograda. Pozivanjem na tradicije osvajanja princa Evgenija Savojskog početkom 18. veka, planirano je stvaranje države podunavskih Nemaca koja bi nosila njegovo ime. Ostvarenje ovakvog plana neminovno bi ugrozilo opstanak srpskog naroda i na prostoru koji je, bar nomi-

¹⁷ *Билтен. Окружни суд у Београду*, гл. уредник Бранислав Босилковић, Београд 1977, 35.

¹⁸ Milan Borković, *Kontrarevolucija u Srbiji. Kvislinška uprava 1941–1944*, knj. 1–2, Beograd 1979; Branko Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939–1945*, Beograd 1992, 113–114.

¹⁹ M. Messerschmidt, *Rassistische Motivationen*, 340–341.

²⁰ Milan Ristović, *Nemački 'novi poredak' i Jugoistočna Evropa 1940/41–1944/45. Plannovi o budućnosti i praksa*, Beograd 1991, 47–55, 87–88; Momčilo T. Selesković, *Srbija u nemačkoj javnom mnjenju od 1914. do 1918*, Beograd 1996, passim; Christian Promitzer, *Austrian Images of the Slavs: From the Habsburg Monarchy to National Socialism*, *Годишњак за друштвену историју*, год. VI, св. 3, 1999, 214–219. Videti i: Кристијан Шелцел, *Немачка и Југословени. Од историјске слике непријатеља до реалне мањине*, *Југословенски историјски часопис*, бр. 1–2, 1998, 129–130.

²¹ Tone Ferenc, *Nacistička politika denacionalizacije u Sloveniji u godinama od 1941. do 1945*, Ljubljana–Beograd 1979, glave I i II.

nalno, ostao srpski. Plan je odslikavao nameru nemačke administracije da stvori snažno uporište na Jugoistoku sa centrom u Beogradu i sa osloncem na veliku nemačku nacionalnu manjinu u Banatu, ali nije prihvaćen.²² Treba imati u vidu da je u Beogradu tokom okupacije stalno rastao broj folksdojčera, tako da je od 11.000 do kraja rata taj broj povećan na 25.000. Oni su bili jedan od oslonaca nemačkog okupacionog aparata i sprovođenja represivnih mera.²³

Napad nacističke Nemačke i njenih saveznika i satelita na Sovjetski Savez 22. juna 1941. bio je znak komunističkom pokretu otpora da započne oružanu borbu. Početak sabotaža, a zatim naglo širenje ustanka u Srbiji u leto i jesen 1941. ponovo su aktualizovali pitanje budućnosti Srba i Srbije. Već tokom jula, a naročito u avgustu 1941. počelo je pooštavanje represivnih mera (javna vešanja, spaljivanje sela, zastrašivanje), a sledile su nove i sve surovije. Njih je pratila snažna propagandna akcija sa nedvosmislenim pretnjama da se u pitanje dovodi i sam opstanak srpskog naroda. U široko publikovanom *Apelu srpskom narodu* od 13. avgusta 1941. Srbi su pozvani da se suprotstave „komunističkim zločincima“, jer „svaki nov slučaj nerada približuje nas mogućnosti da svi budemo sa svoga rođenog tla prognani“.²⁴

Vojnookupacioni organi su već od kraja jula 1941. predlagali veoma široke represivne mere protiv stanovništva na ustaničkim područjima, kao i protiv pojedinih kategorija stanovništva, na osnovu ideoloških i 'rasnih' kriterijuma.

Šef Upravnog štaba Vojnog zapovednika u Srbiji SS-generalmajor Harald Turner predložio je 28. jula 1941. sledeće mere za gušenje otpora: masovna streljanja, iseljavanje i raseljavanje Mačve, kao i likvidiranje inteligencije, nezadovoljnika, Jevreja i Cigana (Roma).²⁵ Gubici u borbi sa ustanicima pružili su mogućnost nemačkim okupacionim snagama da u masovnim streljanjima za odmazdu unište jevrejsko muško stanovništvo, čime su se one uključile u 'konačno rešenje jevrejskog pitanja' u njegovoj najranijoj fazi. Tok događaja je pokazao da su 'konačno rešenje jevrejskog pitanja' i rešavanje 'srpskog pitanja' bili veoma usko povezani i da se ne mogu razumeti ako se posmatraju izolovano jedno od drugog.

Od početka jula 1941. usledilo je stvaranje mreže logora u Srbiji, koji su postali osnova za sprovođenje represivne politike. Oni su formirani u Beogradu na Banjici, u Topovskim šupama, krajem 1941. godine i na Beogradskom sajmištu, u Šapcu, Nišu, Petrogradu (Velikom Bečkereku). U njima su internirani svi stvarni i potencijalni, politički i 'rasni' protivnici okupacionog režima. Oni su

²² Hans Ulrich Wehler, *Reichfestung Belgrad, Nationalsozialistische 'Raumordnung' in Suedosteuropa, Vierteljahrshefte fuer Zeitgeschichte*, sv. 1, januar 1963, 72–84; M. Ristović, *Nemački 'novi poredak' i Jugoistočna Evropa*, 101–102.

²³ Muharem Kreso, *Njemačka okupaciona uprava u Beogradu 1941–1944 (sa osvrtom na centralne okupacione komande i ustanove za Srbiju, Jugoslaviju i Balkan)*, Beograd 1979, 101–102.

²⁴ *Апел српском народу*, Ново Време, бр. 86, 13. август 1941; *Поводом Апела противу комунистичких саботажа и злочина*, исто.

²⁵ Vojni arhiv (VA), fond Nemačka arhiva (NA), k-41B, f-1, d-12/544–550.

istovremeno bili pogodan rezervoar talaca okupatoru za masovna streljanja tokom jeseni 1941. Od proleća 1942. ti logori su dobili i funkciju distributivnih centara za slanje zatočenika u radne i koncentracione logore.²⁶

Pokušaji da se sve jači otpor u Srbiji uništi policijskim akcijama i zastrašivanjem tokom jula i avgusta 1941. nisu dali rezultate. Bilo je jasno da je potrebno mnogo veće angažovanje oružanih snaga (Vermahta), reorganizacija i ujedinjavanje komande²⁷ i angažovanje dodatnih operativnih jedinica sa drugih područja okupirane Evrope. Sve veće širenje ustanka ugrožavalo je vitalne nemačke interese u Srbiji, time i na celom Jugoistoku, a Berlin je bio spreman da to spreči svim sredstvima.

Uporedo sa sprovođenjem represivnih mera i planiranjem novih, trajali su naponi vojnookupacione uprave da se u borbi protiv ustanika šire angažuju domaće snage. Rukovodioci vojnookupacione uprave su tokom razgovora sa generalom Milanom Nedićem, od koga se tražilo da formira vladu i organizuje borbu protiv ustanika, zapretili merama koje bi vodile potpunom uništenju srpskog naroda. General Dankelman je 27. avgusta 1941. zapretio generalu Nediću da će i ostatak Srbije biti podeljen susedima: Bugarima, Mađarima, Hrvatima da oni skriše ustanak. Pri tome je pokazao kartu na kojoj je ta podela već bila izvršena. Na njoj je stajalo i da će Beograd ostati pod nemačkom upravom i da će, pod imenom *Prinz Eugen Staat*, biti sedište nemačkog vojnog i upravnog aparata na Balkanu. Stanovnicima Beograda namenjena je užasna sudbina: deo stanovnika postaće taoci i kao takvi će biti streljani, deo će biti deportovan u logore, a preostali će jednostavno biti isterani sa teritorije grada.²⁸ Svoje pretnje generalu Nediću Turner je ponovio u javnoj izjavi povodom formiranja „vlade narodnog spasa“. Štampa je prenela njegove reči da oružani napadi na nemačku oružanu silu mogu da izazovu masovnu odmazdu u kojoj može doći do potpunog uništenja srpskog naroda.²⁹

Da li je zaista postojao plan koji je predložen generalu Nediću i da li su javne pretnje o kažnjavanju celog srpskog naroda imale svoju osnovu? Sudeći po dotadašnjem postupanju sa srpskim narodom u Srbiji i, naročito, van nje, takva zastrašujuća pretnja bila je sasvim realna i kao takva je sigurno delovala. Sve se

²⁶ Christopher R. Browning, *Fateful Months. Essays on the Emergence of the Final Solution*, revised edition, New York/London 1991, 39–56; Milan Koljanin, *Nemački logor na Beogradskom sajmištu 1941–1944. godine*, Beograd 1992, 19–32; W. Manoschek, *Serbien ist 'judenfrei'*, passim.

²⁷ Ernest Vishaupt (obradio), „Borba protiv ustaničkog pokreta na području Jugoistoka od juna 1941. do avgusta 1942“, *Zbornik NOR-a*, tom XII, knj. 2, Dokumenti Nemačkog Rajha 1942, Beograd 1976, 1002–1009.

²⁸ VA, NA, br. reg. 27/2–5, Saslušanje Haralda Turnera; Станислав Краков, *Генерал Недић*, књ. 1, *На оштрици ножа*, Минхен 1962, 143–144; Венцеслав Глишић, *Услови под којима је Недић пристао да формира српску владу под окупацијом*, Историјски гласник, бр. 1–2, 1993, 144–145.

²⁹ *Задатак нове српске владе. Говор државног саветника г. др. Турнера*, Обнова, бр. 49, 30. август 1941.

to odigravalo u vreme kada je nemačka ratna mašina bila u punom zamahu, omogućavajući ostvarenje planova o 'novom poretku'.

Razvoj događaja narednih meseci pokazao je spremnost nemačkog okupatora u Srbiji da primeni izuzetno oštre represivne mere, među kojima i one o angažovanju vojnih snaga susednih zemalja. Krajem 1941. na nemačko okupaciono područje na jugu Srbije ušle su bugarske jedinice, da bi se kasnije prostor njihovog angažovanja stalno proširivao. Ne može se isključiti pretpostavka da su i Mađarskoj upućeni predlozi za angažovanje trupa u Srbiji.³⁰

U nemačkoj propagandi, za njom i u dirigovanoj srpskoj, stalno su iznošene pretnje da ustanak dovodi u pitanje budućnost celog srpskog naroda.³¹ Istovremeno, celi srpski narod je od svojih suseda optuživan kao glavni neprijatelj „novog poretka“. Takav nezavidan položaj Srba bio je dobrodošao argument hrvatskim, mađarskim i bugarskim vlastima za sprovođenje politike „desrbizacije“ i uništenja srpskog naroda na njihovim okupacionim područjima.³²

U svom naređenju za „ugušenje srpskog ustaničkog pokreta“ od 5. septembra 1941. zapovednik Vermahta na Jugoistoku feldmaršal Vilhelm List tražio je da se zemlja konačno umiri pre zime. Uz ostale mere, naredio je da se preduzmu „**bezobzirne i neodložne mere protiv ustanika**, njihovih pomagača i srodnika (vešanje, paljenje njihovih naselja, povećanje broja talaca, deportovanje rodbine u koncentracione logore itd).“³³ Na osnovu smernica iz ovog naređenja, Vojni zapovednik Srbije je 12. septembra 1941. izdao naređenje „da se pohapse svi aktivni oficiri, podoficiri, svi Jevreji i Cigani, jer svi oni rade protiv Nemaca tajno, kao špijuni i obaveštajci neprijatelja Nemačke“.³⁴

Od početka septembra 1941. okupacione vlasti su posebno bile uznemirene vestima o saradnji dva ustanička pokreta, komunističkog i legitimističkog, s razlogom smatrajući da je to jedan od razloga širenja ustaničkog pokreta. Dodatno uznemirenje i nervozu izazvalo je približavanje 6. septembra, rođendana kralja Petra II Karađorđevića. Nemačka vojnoobaveštajna služba je dobila obaveštenje da je tog datuma planiran zajednički ustanak komunista i četnika, za šta je u gradu na više mesta pripremljeno oružje. Istraga Operativ-

³⁰ Tokom agresije aprila 1941. mađarsko vodstvo nije prihvatilo nemački zahtev da uputi trupe na jugoslovenski (srpski) prostor južno od Dunava, odnosno izvan granica sentištvske Mađarske. To se ponovilo marta 1943. kada je od mađarske vlade traženo da uputi u Srbiju 2–3 divizije, kao pomoć nemačkim snagama. – *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*. (dalje: *Zbornik NOR*), tom XV, knj. 1, *O učešću hortijevske Mađarske u napadu i okupaciji Jugoslavije 1941–1945*, Beograd–Budimpešta 1986, 53–54, 55–60; Isto, 375–377.

³¹ I u nemačkoj štampi su povodom ustanka u Srbiji početkom novembra 1941. objavljeni članci u kojima se isticalo da zbog toga „dolazi u pitanje cela srpska budućnost“; *Frankfurter Zeitung*, 2. novembar 1941, prema: Jovan Marjanović, *Ustanak i narodnooslobodilački pokret u Srbiji 1941*, Beograd 1963, 268, nap. 229.

³² M. Ristović, *Nemački 'novi poredak' i Jugoistočna Evropa*, 87–88.

³³ *Zbornik NOR*, tom I, knj. 1, Beograd 1949, 390–392.

³⁴ VA, NA, k-41F, f-1, d-9/3318–3319.

ne grupe Policije bezbednosti i Službe bezbednosti pokazala je da informacija nije tačna.³⁵

U skladu sa namerom okupatora da se u slamanju ustanka što više angažuju domaće srpske snage, na dan kraljevog rođendana, 6. septembra 1941, počelo je formiranje oružanih formacija pod komandom Vlade generala Nedića.³⁶ Ubrzo se pokazalo da je njihov učinak slab, što je generala Nedića dovelo u težak položaj, sličan onom u kojem se nalazio njegov prethodnik Milan Aćimović. Više uspeha u borbi sa partizanima imali su odredi pripadnika pokreta Zbor Dimitrija Ljotića, formirani od sredine septembra iste godine, koji su bili pod Srpskom dobrovoljačkom komandom.³⁷

O upozorenju nemačkih komandanata generalu Nediću da će ustanak u Srbiji ugušiti trupe susednih naroda govori i jedan nemački izvor, ali u karakterističnom kontekstu. Nemački vojni faktori su bili u dilemi u kojoj meri koristiti snage srpske Vlade za razbijanje ustaničkog pokreta zbog mogućnosti da se one okrenu protiv okupatora. Načelnik štaba Vojnopravnog komandanta Srbije pukovnik Grafenhorst smatrao je da je alternativa korišćenju srpskih snaga dozvoliti ulazak snaga susednih naroda, Mađara, Hrvata, Albanaca i Bugara da unište ustanike i uspostave red. Tu odluku je mogao da donese samo Berlin, pri čemu bi nepovoljna posledica bilo izdvajanje Srbije iz nemačke interesne sfere. Srpskoj vladi je stavljeno do znanja da bi okretanje njenih snaga protiv nemačkih okupacionih snaga značilo ulazak jedinica susednih naroda u Srbiju.³⁸

Saradnja dva ustanička pokreta dovela je u pitanje propagandni stereotip korišćen od početka 'krstaškog rata' protiv boljševizma prema kojem su svi ustanici komunisti, odnosno Jevreji ili oruđe u njihovim rukama.³⁹ Zbog drukčijih prilika u Srbiji, u propagandu je uveden standardan antisemitski stereotip o Svetskom Jevrejstvu koji deluje preko obe svoje poluge: komunista, oličenih u partizanima i plutokrata, oličenih u legitimističkim snagama pukovnika Dragoljuba Mihailovića.⁴⁰

U telegramu Vrhovnoj komandi Vermahta 13. septembra 1941. Zapovednik Vermahta na Jugoistoku List je ocenio da mere Vojnog zapovednika Srbije generala Dankelmana nisu sprečile „uznemirujući razvoj opšte situacije“ i da su potrebne „energične mere“. Srpska vlada nije zadovoljila i žandarmerija je nesi-

³⁵ Istorijski arhiv Beograda (IAB), fond BdS, B-112, Beljajev Nikolaj; *Logor Banjica. Logoraši, Knjige zatočenika Koncentracionog logora Beograd – Banjica*, Beograd 2009, prvi tom, 110, red. br. 739, Beljajev Nikolajev.

³⁶ E. Vishaupt, *Borba protiv ustaničkog pokreta*, 1007; Бојан Б. Димитријевић, *Војска Недићеве Србије. Оружане снаге српске владе 1941–1945*, Београд 2011, 48–52, 62–82.

³⁷ Б. Б. Димитријевић, *Војска Недићеве Србије*, 62–82.

³⁸ E. Vishaupt, *Borba protiv ustaničkog pokreta*, 1011.

³⁹ Walter Manoschek, „*Wo der Partizan ist, ist die Jude, und wo der Jude ist, ist der Partizan*“. *Die Wehrmacht und die Shoah*, u: Gerhard Paul (hrsg.), *Die Toeter der Shoah. Fanatische Nationalsozialisten oder ganz normale Deutsche?* Goettingen 2002, 170.

⁴⁰ М. Кољанин, *Антисемитски стереотипи и пропаганда у Србију*, 116–117.

gurna. List je tvrdio da general Dankelman pogrešno naziva ustanike 'komunistima' i da je uspostavljena veza ustanika sa četnicima. Predlagao je da se za uspostavljanje „bezuslovnog autoriteta“ okupacionih snaga u jednim rukama koncentrišu komandovanje trupama i sva izvršna vlast. Kao „naročito povoljnu ličnost“ za ovaj zadatak List je predložio pešadijskog generala Franca Bemea, „koji je ujedno i odličan poznavalac prilika na Balkanu“. Za ostvarenje ciljeva planirane vojne akcije, predlagao je hitno angažovanje jedne operativne divizije pojačane tenkovima.⁴¹

Još eksplicitnije ocene o saradnji „komunističkih i nacionalnih bandi“ iznete su i u izveštaju načelnika štaba Vojnog zapovednika Srbije Grafenhorsta 16. septembra 1941, prema kojem se „obe vrste bandi“ na području zapadne Srbije aktivno i delimično združene bore protiv nemačke oružane sile.⁴²

Saradnja dva ustanička pokreta ojačala je uverenje Berlina da gušenje ustaničkog pokreta treba sprovesti represalijama nad najširim slojevima srpskog naroda. Naređenjem od 16. septembra 1941. Hitler je naložio feldmaršalu Listu gušenje ustaničkog pokreta na Jugoistoku, tražeći da se u srpskoj oblasti osiguraju saobraćajne linije, objekti ratne privrede i da se na duže vreme uspostavi poređak. Hitler je celokupnu vlast u Srbiji poverio generalu Bemeu. Kao i nemački vođa, ovaj austrijski Nemač je bio ispunjen osvetničkom mržnjom prema Srbima zbog poraza u Prvom svetskom ratu i gubitaka u borbi sa ustanicima. Pokazalo se da je on bio prava ličnost za takav zadatak i da je dobio na raspolaganje jedinice spremne da ih sprovedu. Nemački oficirski kadar i posadne trupe, kao i 342. pešadijska divizija dovedena u Srbiju, većim delom su se sastojali od austrijskih Nemaca.⁴³

Istog dana, 16. septembra 1941, u ime vođe, načelnik štaba Vrhovne komande Vermahta feldmaršal Vilhelm Kajtel je naredio da se „za suzbijanje tog opšteg komunističkog ustaničkog pokreta“ svuda primene „najoštrije mere“. Za postizanje tog cilja, Kajtel je izdao sledeće smernice: „**Svaki akt** uperen protiv nemačke okupacione vojne sile, bez obzira na bliže okolnosti pojedinih slučajeva, mora se svesti na to da je komunističkog porekla (...) Pri tome imati u vidu da jedan čovečiji život u dotičnim zemljama često ne vredi ništa i da se zastrašujuće dejstvo može postići samo neobičnom svirepošću. **Kao odmazda za život jednog nemačkog vojnika mora se u tim slučajevima uzeti kao opšte pravilo, da odgovara smrtna kazna 50–100 komunista.**“⁴⁴

Kajtel je, očigledno, ostao pri dogmi da je reč o komunističkom ustanku, iako je raspolagao izveštajima da se protiv Nemaca bore i komunistički i legiti-

⁴¹ Zbornik NOR, tom I, knj. 1, 422–423.

⁴² Isto, 433–435.

⁴³ Isto, 427–428; *Saopštenja o zločinima Austrije i Austrijanaca protiv Jugoslavije i njenih naroda*, Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača, Beograd 1947; Walter Manoschek, *Gehst mit juden erschossen? Die Vernichtung der Juden in Serbien*, Hannes Heer/Klaus Naumann (hrsg.), *Vernichtungskrieg. Verbrechen der Wehrmacht 1941 bis 1944*, Hamburg 1995, 43.

⁴⁴ Isto, 431–432.

mistički ustanici. Izjednačavajući ustanike i komuniste, on je upotrebio nacistički ideološki stereotip koji je imao i svoju rasističku konotaciju. Ipak, Kajtel je 28. septembra 1941. proširio spisak kategorija političkih protivnika nacionalsocijalizma koje treba uhapsiti kao taoce. Osim komunista, to su bili i taoци iz nacionalističkih i građansko-demokratskih krugova koje je trebalo streljati zavisno od političke grupe kojoj pripada počinitelj napada na Vermaht.⁴⁵

Dolazak generala Bemea u Srbiju 19. septembra 1941. označio je početak krupnijih vojnih operacija protiv naraslih ustaničkih snaga i početak masovne represije protiv stanovništva celih područja u Srbiji. Pred početak kaznene ekspedicije generala Bemea, Vlada generala Nedića je suočena sa onim šta predstoji. Prema jednom svedočenju, Turner je 17. septembra 1941. pokazao Nediću Kajtelovo naređenje o streljanju 100 (50) talaca za jednog poginulog (ranjenog) nemačkog vojnika i rekao mu da će u samom Beogradu biti preduzeta masovna odmazda nad stanovništvom. Hapšenjem i deportovanjem biće obuhvaćeno 50.000 građana, među njima predstavnici javnog života, intelektualci anglofilni, levičari. Nedić je odgovorio da te mere počnu sa vladom jer će one izazvati opšti ustanak u Srbiji i na Balkanu, što Moskva upravo i želi. Nedić je time, prema ovom svedočenju, uspeo da otkloni ovu pretnju.⁴⁶ Do ovog susreta i novih Turnerovih pretnji Nediću verovatno je došlo, ali je daleko od istine da je Nedić uspeo da spreči njihovo sprovođenje. Dogodilo se upravo suprotno.

Turner je 21. septembra 1941. uputio generalu Bemeu referat u kojem je predložio uklanjanje Nedićeve Vlade i niz širokih represivnih mera kako prema stanovništvu na ustaničkim područjima, tako i u prestonici. Predlagao je da u luku Save i Drine kaznu iskusi „celokupno stanovništvo, a ne samo muškarci“, i da se izvrši „potpuna evakuacija stanovništva“. U Beogradu treba izvršiti velika hapšenja „nepouzdatih elemenata iz redova inteligencije“, koje treba „bezobzirno pozatvarati i likvidirati u datom momentu, zatim hapšenje svih aktivnih oficira i podoficira osim onih koji su se odmah stavili na raspoloženje Nedićevoj vladi“. Predlagao je i da se izvrši „u pooštrenom obliku hapšenje svih Jevreja koje je već u toku, a jednovremeno i hapšenje Cigana.“⁴⁷

Tok „kaznene ekspedicije“ u Srbiji u jesen 1941. pokazao je da je general Beme prihvatio politiku gušenja ustanka najoštrijim merama i da ju je u skladu sa svojim ovlašćenjima izuzetno radikalizovao. Naređenja Bemea o pravcu vojnih operacija i o postupanju sa stanovništvom oslanjaju se na naređenja feldmaršala Lista i generala Badera, kao i, u najvećoj meri, na pomenuti referat Turnera od 21. septembra 1941. Istog dana Beme je izdao naređenje „za čišćenje luka Save“ kojim je predviđeno kažnjavanje celokupnog stanovništva ustaničkih područja. Za „bezuslovno slamanje otpora“ naredio je uništenje svih lica koja učestvuju u borbi u bilo kom vidu, spaljivanje naselja u blizini borbi, interniranje

⁴⁵ VA, NA, K-41B, br. p. 8/1-350; В. Глишић, *Терор и злочини*, 56.

⁴⁶ С. Краков, *Генерал Милан Недић*, књ. 1, 170.

⁴⁷ *Zbornik NOR*, том I, књ. 1, 447-448.

celokupnog muškog stanovništva od 15 do 60 godina, korišćenje celokupnog ženskog stanovništva za prinudne radove, potiskivanje ostalog stanovništva ka ustaničkom području na planini Cer, spaljivanje naselja i „prikupljanje“ (pljačku) sve stoke.⁴⁸

U skladu sa već usvojenom politikom vojnookupacione uprave, Bemeova radikalizovana represivna politika obuhvatila je i celokupno muško jevrejsko stanovništvo u Srbiji. Od početka oktobra 1941. Beme je naređivao da za sve veće nemačke gubitke u borbi sa ustanicima kao taoce treba prvenstveno streljati „Jevreje i komuniste“. Zbog pogibije 21 nemačkog vojnika, 4. oktobra 1941. naredio je da se strelja 2.100 zatvorenika „iz koncentracionih logora u Šapcu i Beogradu (prvenstveno Jevreji i komunisti)“. Naređenjem generala Bemea od 10. oktobra 1941. date su smernice za celokupnu represivnu politiku u Srbiji: „Munjevitim akcijama treba u svim garnizonima u Srbiji pritvoriti kao taoce sve komuniste, sve muškarce na koje pada sumnja, sve Jevreje i izvestan broj nacionalističkih ili **demokratski** nastrojanih stanovnika.“ Zatim je ponovljena užasna srazmera o streljanju 100 (50) talaca za ubijenog (ranjenog) nemačkog vojnika ili folksdojčera.⁴⁹

U duhu Bemeovih naređenja i drugi nemački komandanti iznosili su predloge o masovnim represalijama. Komandant 717. divizije general Hinghofer je predlagao generalu Bemeu plan borbe protiv „ustanika i bandi“ po kome je trebalo primeniti „balkanske običaje“. On je tražio „**hvtanje mladih ljudi** koji po gradovima i selima besposleni lutaju“ i njihovo zatvaranje u koncentracioni logor. Tražio je da se u propagandnom delovanju naglašava i sledeće: „Od sada će imati ceo srpski narod da do kraja oseti velikonemačku moć. Samo od držanja svih Srba sad zavisi da li će postojati u budućnosti Srbija ili ne. d) Pri ponavljanju dela sabotaže i tome slično, pripremiti primenom **drakonskih** mera, istaći da se ceo srpski narod smatra saučesnikom.“⁵⁰

Naređenja generala Bemea bila su osnova za izuzetno surove represivne mere, naročito tokom oktobra 1941. kada je u masovnim streljanjima ubijeno oko 10.000 ljudi. Najveći zločini su izvršeni u Dragincu, Kraljevu i Kragujevcu i oni su izazvali i najveći užasavajući efekat.⁵¹ Nemački komandanti su tada uvideli i negativne privredne i političke efekte ovako masovnog neselektivnog ubijanja srpskog stanovništva,⁵² ali to nije zaustavilo talas represije. U noći 4/5. novembra 1941. uhapšeno je 169 intelektualaca, velikim delom profesora Beogradskog univerziteta. Oni su kao taoči zatočeni u logoru na Banjici.⁵³ Ovo je moglo da se

⁴⁸ Isto, 450–451.

⁴⁹ Isto, 502.

⁵⁰ Isto, 505.

⁵¹ Станиша Бркић, *Име и број. Крагујевачка трагедија 1941*, Крагујевац 2007; Силвија Крејаковић, *У спомен на жртве немачког злочина у Краљеву октобра 1941*, Прилози истраживању злочина геноцида и ратних злочина, Зборник радова, Београд 2009, 249–281.

⁵² В. Глишић, *Терор и злочини*, 63–69.

⁵³ *Zbornik NOR*, том XII, књ. 1, 594–595.

protumači kao početak uništenja srpskog intelektualnog sloja, što je bila jedna od glavnih mera „polonizacije“.

Uporedo sa streljanjima, za gušenje ustanka bilo je predviđeno i masovno interniranje ustanika i stanovništva sa ustaničkog područja. Ova mera trebalo je pre svega da pogodi stanovništvo sa prostora Mačve, Jadra i Pocerine. Tu je ustanak imao najveće razmere, tu su se zajednički borile partizanske i četničke (pukovnika Mihailovića) jedinice, a na ovom prostoru se, prema saznanjima okupatora, nalazilo i vodstvo ustanika. U *Naređenju za čišćenje luka Save zapadno od Šapca i za opkoljavanje planine Cer* od 18. septembra 1941. general Bader je, uz ostale surove mere, predvideo i hapšenje svih muškaraca starijih od 14 godina i njihovo odvođenje u „koncentracioni logor, koji će obrazovati divizija i tamo ih čuvati“.⁵⁴ Ovo naređenje je poslužilo generalu Bemeu kao osnova da 21. septembra 1941. izda *Naređenje za čišćenje luka Save*. Po njemu je celokupno muško stanovništvo od 15 do 60 godina trebalo uputiti u „sabirne logore za zarobljenike“ koje će urediti novopridošla 342. pešadijska divizija. Naređeno je da se zarobljenici otpreme „u naročite koncentracione logore severno od Save, koje će ustrojiti Vojni zapovednik Srbije“.

Posle dva dana, 23. septembra, general Beme je izdao naređenje 342. diviziji za „evakuaciju Šapca“ po kome će svi pohapšeni Šapčani biti prebačeni u „koncentracioni logor koji će divizija podići severno od Save“.⁵⁵ Toga dana počelo je interniranje svih muškaraca iz Šapca, njih oko 5.000, koji su 26. septembra 1941. u „Krvavom maršu“ oterani u improvizovan logor pod vedrim nebom u sremskom selu Jarak, na teritoriji NDH. Ovaj logor je uredila 342. divizija, mada je kasnije o njemu trebalo da brine Vojni zapovednik Srbije, odnosno Turner.⁵⁶

Pokazalo se da logor u Jarku ne može da posluži za planirano masovno interniranje ustanika i stanovništva. Stoga su zatočenici 30. septembra 1941. prebačeni u novi improvizovani „Prolazni logor Šabac“ u vojnim kasarnama na Senjaku. Tokom oktobra 1941. u ovom logoru internirano je preko 20.000 ljudi iz ustaničkih područja. General Beme je predlagao feldmaršalu Listu da se svi zatočenici logora u Šapcu deportuju u Nemačku. List je to odbio i tražio je da se izvrši razvrstavanje zatočenika: za koga se dokaže da se borio biće streljan, sumnjivi će se zadržati kao taoci za streljanja, a ostali će se pustiti.⁵⁷

Odbijanje feldmaršala Lista da se više hiljada zarobljenih deportuje u Rajh svakako je podstaklo generala Bemea da rešenje za interniranje velikog broja ljudi ponovo potraži u izgradnji jednog koncentracionog logora u samoj Srbiji. U štabu generala Bemea je 6. oktobra 1941. određeno da novi logor bude izgra-

⁵⁴ *Zbornik NOR*, tom I, knj. 1, 439.

⁵⁵ Isto, 450–451, 454–455. Već sutradan, 24. septembra, Beme je izvestio Lista da se Šabac „raseljava“; isto, 458.

⁵⁶ Isto, 461–462.

⁵⁷ C. R. Browning, *Fateful Months*, 47–48. Puštanje hiljada zatočenika iz logora u Šapcu izazvalo je nezadovoljstvo komandanta 342. divizije generala Hinghofera, koji je smatrao da će ustanički pokret biti bitno olakšan posle odlaska divizije; *Zbornik NOR*, tom I, knj. 1, 537–538.

đen kraj sela Zasavice uz reku Savu u blizini Mačvanske Mitrovice gde će 12. i 13. oktobra 1941. biti vršena masovna streljanja Jevreja i Roma. Novi logor je trebalo da zahvata prostor dužine 12 i širine 3,5 kilometara.⁵⁸ Ovako velika površina namenjena novom logoru govori o nameri da se u njemu internira izuzetno veliki broj ljudi.

Više podataka o novom logoru može da se nađe u izveštaju Operativne grupe Policije bezbednosti i Službe bezbednosti upućenom centrali u Berlin 9. oktobra 1941. Predviđeno je da Organizacija Tot „u luku Save kod Mitrovice“ podigne „jedan sabirni logor (...) po uzoru na nemačke koncentracione logore“. Taj logor će u prvo vreme imati kapacitet za 50.000 ljudi, koji se može povećati na 500.000 (...) Uprava logora je u rukama Operativne grupe Policije bezbednosti i službe bezbednosti“.⁵⁹ Uočljivo je da se u izveštaju navodi da je logor već pod komandom glavne policijske ustanove u Srbiji i da se više ne pominje nadležnost Turnerovog štaba. S obzirom na to da se radilo o koncentracionom logoru, to je i razumljivo.

Navedeni brojevi o interniranju zatočenika planiranog koncentracionog logora govore o tome da je postojala procena da je došlo vreme za ostvarenje pretnji o masovnom kolektivnom kažnjavanju srpskog naroda i u Srbiji. I Turner je u razgovoru sa generalom Nedićem pominjao da predstoji interniranje 50.000 građana, brojka koja se pominje i u navedenom policijskom izveštaju. Tog oktobra 1941. na više masovnih stratišta streljane su hiljade ljudi, razarani su celi krajevi, internirane su na desetine hiljada ljudi. Sve to pokazuje da nemačko komandovanje svakako ne bi prezalo ni od stvaranja jednog tako velikog logora i masovnog interniranja stanovništva u njemu.

Pokazalo se da izgradnja novog logora u Zasavici nije moguća zbog dugotrajne kiše koja je pretvorila zemljište u močvaru. Zbog toga je general Beme 28. oktobra 1941. naredio da se radovi obustave i da se za potrebe planiranog logora upotrebe izložbeni paviljoni Beogradskog sajma.⁶⁰

Sredinom oktobra 1941. između nemačkih okupacionih faktora u Beogradu i njihovih centralnih ustanova iz Berlina postignut je dogovor o 'rešavanju jevrejskog pitanja'. Zaključeno je da se streljaju i preostali jevrejski i romski muškarci u odmazdama, a da se njihove porodice interniraju, kako se navodi, „na srpskom ostrvu Mitrovica“. Tu je trebalo izgraditi dva logora: jedan za Jevreja i Rome, odnosno porodice ubijenih muškaraca, i drugi za „50.000 srpskih talaca“.⁶¹ Pominjanje logora za srpske taoce pokazuje da je predmet ovog savetova-

⁵⁸ Gabriele Anderl, Walter Manoschek, *Gescheiterte Flucht. Der juidische 'Kladovo-Transport' auf dem Weg nach Palaestina 1939–42*, Wien 1993, 223–224.

⁵⁹ *Zbornik NOR*, tom I, knj. 1, 489–499; isto, tom XII, knj. 1, 486–487.

⁶⁰ VA, NA, k-44X, f-1, d-7/55, Auszug aus dem Kriegstagebuch des Generalkommando XVIII (Geb.), A. K. (18.941–8.12.41).

⁶¹ C. R. Browning, *Fateful Months*, 51–52; G. Anderl/W. Manoschek, *Gescheiterte Flucht*, 231–232; VA, NA, mf. London, p-1, c-297 105 do 297108, Rademaherov izveštaj o putu u Beograd.

nja bila ne samo sudbina preostalih Jevreja i Roma u Srbiji, nego i da je na njemu prihvaćena ideja o izgradnji velikog logora za „srpske taoce“. Očigledno, radilo se o planiranom logoru u kome je trebalo da bude internirano prvo 50.000, a zatim 500.000 srpskih zatočenika. Nema podataka o tome da su u Zasavici građena dva logora, a i ta lokacija se ubrzo pokazala kao nepogodna.

Naređenje štaba generala Bemea od 5. decembra 1941. pokazuje da su planovi o iseljavanju određenih kategorija neprijatelja odloženi, a da se još uvek „proučava pitanje iseljavanja žena i dece ustanika i ostalih nepouzdanih elemenata. Izgleda da nije celishodno da ovi ljudi ostanu u Srbiji južno od Dunava. Preseeljavanju u Banat stoje zasad na putu još poteškoće oko zbrinjavanja, snabdevanja i čuvanja“.⁶² Možemo da pretpostavimo da bi ovi zatočnici služili kao radna snaga na imanjima domaćih Nemaca ili da bi im Banat bio prolazna stanica za upućivanje u druge logore.

Iako za ostvarivanje ovako krupnih planova nisu postojali uslovi, samo njihovo postojanje pokazuje da se nemačka vojnookupaciona uprava nije odricala od najoštrijih mera protiv srpskog stanovništva. Mada se, verovatno, ne radi o nekom konzistentnom planu, ove mere mogu da se uporede sa onim što je bilo predviđeno „Opštim planom Istok“. Masovne represalije tokom leta i jeseni 1941. davale su uverljivost više puta izrečenim i obznanjenim pretnjama da će nemačka odmazda zbog ustanka pogoditi celokupan srpski narod.

Vesti o zločinima u Jugoslaviji, posebno nad srpskim narodom, dospele su do zapadne javnosti ubrzo posle Aprilskog rata. Jugoslovenska kraljevska vlada u izbeglištvu je već od početka maja 1941. počela da prikuplja podatke o tim zločinima i da obaveštava savezničke vlade i javnosti o njima.⁶³ U vreme nemačke „kaznene ekspedicije“ u Srbiji tokom jeseni 1941. sve učestalije su bile vesti o masovnim zločinima Vermahta. Iz raznih izvora do Jugoslovenske vlade su stizale vesti o novim, još oštrijim represivnim merama nemačkog okupatora protiv srpskog naroda, među njima i onim koje treba da pogode celokupan srpski narod. Inženjer Branko Šain-Miletić uputio je 14. decembra 1941. iz Lisabona Vladi izveštaj o stanju u Jugoslaviji u kojem je naveo i sledeće: „Po Beogradu se pronose vesti iz nemačkih krugova, da će Nemci da rasele sve Srbe u Sibir i u oktobru mesecu spominjao se čak i mesec januar kao početak tog raseljavanja.“⁶⁴

Među vestima koje su stizale do Vlade veliko uznemirenje izazvala je pretnja da će nemačka odmazda zbog masovnog ustanka posebno teško pogoditi Beograd. Jugoslovenska prestonica je i za saveznike i za okupatora nesumnjivo imala značenje snažnog simbola. Ovako užasna pretnja je izgledala sasvim realna u vreme kada su neprekidno stizale vesti o masovnim zločinima nemačkog oku-

⁶² *Zbornik NOR*, tom I, knj. 1, 624–625. – U naređenju je najavljeno i hapšenje 1.200 aktivnih oficira u Beogradu i njihovo prebacivanje u zarobljenički logor u Nemačku što je Turner već ranije predlagao. Do toga je uskoro i došlo.

⁶³ Milan Koljanin, *Ratni zločini u Jugoslaviji u Drugom svetskom ratu. Problem utvrđivanja*, Istorija 20. veka, br. 2, 1998, 87–102.

⁶⁴ AJ, 103–27–177, str. 10.

patora, posebno u Srbiji. Na brzo reagovanje Vlade je sigurno uticala i verodostojnost izvora iz kojeg je vest potekla.

Nemački poslanik u Bukureštu Herman Nojbaher je izjavio jednom strancu sledeće: „To što ste za vreme bombardovanja Beograda preživeli nije ništa prema onome što će tek biti. Mi smo rešili da uništimo Beograd. Vojska će opkoliti grad, za četiri sata biće ostavljen da ga tuku artiljerija i štuke, a ako neko pokuša pobeći biće ubijen od trupa koje opkoljavaju grad.“ Ove reči stigle su do specijalnog izaslanika Jugoslovenske vlade u Carigradu Jovana Đonovića, koji je o tome 21. novembra 1941. poslao telegram predsedniku vlade Simoviću u London. Simović je odmah zatražio da se preduzme hitna intervencija kod engleskog ministarstva inostranih poslova i papskog nuncija u Londonu, kao i kod predsednika Ruzvelta u Vašingtonu.⁶⁵ Vlada je 23. novembra 1941. uputila pisma britanskom ministru Idnu, poslaniku u Vašingtonu Fotiću i poslanstvu pri Svetoj Stolici sa molbom da se učine koraci radi sprečavanja ovog varvarstva.⁶⁶

Američka vlada je brzo delovala; krajem novembra 1941. Stejt department je uputio zahtev poslaniku pri Svetoj Stolici Haroldu Titmanu da se kod pape Pija XII obavesti o zabrinjavajućim glasovima da nemačke trupe nameravaju da unište Beograd. Američka diplomatija je bila obaveštena iz jugoslovenskih zvaničnih izvora da se nemačke diplomate spremaju da topovima opkole Beograd i sravne ga sa zemljom, kao što su to već učinile u Šapcu. Kao povod navedena je aktivnost četničkih snaga.⁶⁷

Kraljevska vlada je nastojala da uzbuni i javno mnjenje pa je general Simović dao izjavu za štampu koju je prenelo više listova.⁶⁸ Tim povodom izjavu je dao i sekretar predsednika Ruzvelta, Stiven Erli. Sledila je izjava Bele kuće da ni tako strašna pretnja o osveti „protiv bespomoćnog gradskog stanovništva (...) neće zaustaviti četnike, niti će prisiliti na predaju njihove drugove po oružju“. Ova izjava, koju je preneo najveći američki list u svom uvodniku, završava se rečima: „Pobedena Srbija još ratuje“.⁶⁹

Da li je reagovanje zapadne javnosti i posebno Sjedinjenih Država, sa kojima Nemačka još uvek nije bila u ratu, delovalo na ublažavanje nemačke represivne politike u Srbiji? U ostvarenju svojih ključnih ciljeva Velikonemački rajh se nije mnogo obazirao na javno mnjenje savezničkih zemalja, ali ga nije ni ignorisao. I prvi veliki poraz Vermahta pod Moskvom početkom decembra 1941. mogao je da sugerise da osim gole sile ciljevi mogu da se ostvaruju i na drugi na-

⁶⁵ J. Marjanović, *Ustanak i narodnooslobodilački pokret*, 268, nap. 228.

⁶⁶ AJ, fond Emigrantska vlada Kraljevine Jugoslavije (oznaka fonda: 103), 114–425, Ministarstvo inostranih poslova, Predsedništvu Ministarskog saveta – Vojnom kabinetu, London, 24. novembar 1941.

⁶⁷ Војислав Павловић, *Од монархије до републике. САД и Југославија (1941–1945)*, Београд – Бања Лука 1998, 27.

⁶⁸ *Daily Mail*, London, 24. novembar 1941; *La Patrie*, Kairo, 26. novembar 1941; prema: Slobodan Nešović, *Svet o nama 1941–1945*, tom I, Beograd 1983, 304–305; AJ, 103–141–496, *La Tribune Juive*, Kairo, 26. i 27. novembar 1941.

⁶⁹ *The New York Times*, Njujork, 27. novembar 1941, prema: Slobodan Nešović, *Svet o nama*, 305.

čin. Svakako nije slučajno što je vest o planiranom razaranju Beograda potekla od poslanika Nojbahera, koji je u rešavanju problema na Jugoistoku prednost davao političkim sredstvima. U svakom slučaju, jasno je da su okupacioni faktori posle slamanja ustanka ublažili represivnu politiku što se videlo i u odlaganju planova o masovnom interniranju i deportovanju, dok je užasna kvota o streljanju talaca krajem 1941. godine prepolovljena.⁷⁰

Ustanak u Srbiji u jesen 1941. ponovo je, bez sumnje, aktuelizovao pitanje mesta Srba u „novom poretku“. Pretnje i glasovi o merama koje će dovesti u pitanje i sam opstanak srpskog naroda u Srbiji, bile su izraz jednog generalno negativnog stava prema Srbima u politici Velikonemačkog rajha čiji rezultat su bili planovi za rešenje 'srpskog pitanja'. Iako je plan o „Tvrđavi Rajha Beograd“ napušten, stručnjaci za Jugoistok su predlagali nove slične planove. Jedna takva grupa stručnjaka iz Beča je krajem 1941. godine uputila nemačkom Ministarstvu inostranih poslova dokument pod naslovom *Novi poredak Jugoistočne Evrope*. U njemu je „srpski problem“ predstavljen kao ključno pitanje bezbednosti celog prostora. Na osnovu kriterijuma odanosti nemačkoj politici, ocenjeno je da Srbi ne treba da imaju nezavisnu državu. Preporučeno je da se obodne srpske oblasti pripoje susednim državama i Srbi istisnu sa obale Dunava, pri čemu „ni preseljavanje u većoj meri neće biti zaobiđeno“. Kao i u drugim nemačkim planovima, istaknutu ulogu u izgradnji poretka trebalo je da dobiju folksdojčeri, „faktor sigurnosti i kulture najvišeg ranga“.⁷¹ Pretnja o podeli Srbije među susedima je dobila na uverljivosti posle ulaska bugarske vojske u južni deo Srbije krajem 1941. godine.

Da li su početkom 1942. godine ponovo aktuelizovani planovi o stvaranju neke države podunavskih Nemaca što bi praktično značilo uništenje bilo kakve Srbije? Krajem marta 1942. opunomoćenik nemačkog Ministarstva inostranih poslova u Beogradu Feliks Bencler javio je da je general Nedić obavешten od Italijana kako postoji nemačka namera o stvaranju „jedne nemačke dunavske države od delova Srbije, Srema, Bačke i Banata“.⁷² Ove vesti verovatno nisu bile bez osnova i mogu da se povežu sa dolaskom SS-generalu Augusta Majsnera u Srbiju krajem januara 1942. U njegovim rukama koncentrisane su sve policijske službe u Srbiji, a njegovo nadležstvo je direktno podređeno Hajnrihu Himleru u Berlinu. Majsner, još jedan austrijski Nemaac u Srbiji, bio je poznat po ekstremno antisrpskim stavovima, a u njegov delokrug je spadala i briga o jačanju nemačke nacionalne manjine.

⁷⁰ Prema naređenju generala Badera od 20. decembra 1941. streljanja za odmazdu će se nastaviti, a razlikovao je tri grupe zarobljenika. U prvoj su bili „zarobljenici za odmazdu“ koje je definisao kao „lica koja su, na osnovu njihovog ubedenja ili držanja određena za odmazdu za nemačke živote, na primer komunisti uhvaćeni bez oružja, Čigani Jevreji, zločinci i sl.“; *Zbornik NOR*, tom XII, knj. 1, 803. – Novim naređenjem od 22. decembra 1941. general Bader je odredio da se, počev od 5. decembra, za poginulog nemačkog vojnika ili folksdojčera strelja 50, a za ranjenog 25 „zarobljenika za odmazdu“. – Isto, 804.

⁷¹ M. Ristović, *Nemački 'novi poredak' i Jugoistočna Evropa*, 58–60.

⁷² Isto, 104.

Stavovi i namere generala Majnsnera mogli su da se osete u Srbiji i posebno Beogradu ubrzo po njegovom dolasku. Bugarski general Stančev je posle razgovora sa Majnsnerom zabeležio da on namerava da uvede kolektivnu odgovornost u Beogradu. „U toku ovih dana Gestapo sprema masovna hapšenja od 5 do 6.000 ljudi i to samo iz Beograda (...) Nemci otvoreno sada iznose tezu da Beograd nije srpska varoš i da Srbima ne pripada po samim načelima životnog prostora, na koji nemaju uticaja istorijski argumenti.“⁷³ Iako bi Majnsnerovim željama svakako najviše odgovaralo ostvarenje plana o „Tvrđavi Rajha Beograd“, njegov dolazak je označio početak jednog drukčijeg, suprotnog procesa. U skladu sa planovima o germanizaciji delova Poljske odakle je proterano ili uništeno poljsko i jevrejsko stanovništvo, početkom 1942. počelo je preseljavanje folksdojčera iz Srbije, a zatim i iz nekih drugih jugoslovenskih oblasti.⁷⁴

Prema pojedinim izvorima, i u nemačkim planovima o posleratnom uređenju Evrope bile su predviđene mere prema srpskom narodu koje bi mu donele delimično ili potpuno uništenje. Prilikom razgovora sa hrvatskim poslanikom u Berlinu Milom Budakom, 23. marta 1942, nemački ministar finansija Šverin fon Krosik pokrenuo je pitanje budućeg uređenja Evrope. Pri tome je pomenuo i mogućnost „nove velike seobe naroda“, odnosno preseljenje „onih koji se ne mogu uživjeti u novi poredak (Česi, Srbi, Poljaci)“.⁷⁵

Nemački ministar nije bez razloga izneo hrvatskom poslaniku ovakve planove, koji su mogli samo da ga obraduju. Ustaška NDH je bila nepomirljiv protivnik kako Srba u svojoj državi, tako i svih Srba, i protivila se postojanju bilo kakve srpske države. To se videlo već posle obrazovanja Vlade generala Nedića što je izazvalo veliko uznemirenje i proteste u Zagrebu.⁷⁶

Verovatno je upravo stvaranje „vlade narodnog spasa“ u Beogradu iniciralo diplomatsku akciju ustaške vlade kod svog nemačkog pokrovitelja. O njoj saznajemo nešto više iz dopisa koji je hrvatski ministar inostranih poslova Mladen Lorković u leto 1942. uputio jednom diplomatskom predstavniku ustaške države. Tu je navedeno i sledeće: „Hrvatska država ne može postojati ako u njoj živi 1.800.000 Srba, i ako mi za leđima imademo snažnu srpsku državu (...) mi stoga nastojimo da nestane Srba iz naših zemalja i u tom pravcu je već mnogo učinjeno. (...) No mi mislimo i na pitanje srpske države preko Drine. Ni to ne može ostati. I stoga sam ja još prošle godine stupio u službene pregovore s predstavnicima Rajha, kod kojih sam naišao na puno razumijevanje, pa je odlučeno da će, nakon pobjede, Srbi biti iseljeni u Sibiriju“.⁷⁷

⁷³ Citat prema: В. Глишић, *Терор и злочини*, 72.

⁷⁴ М. Ристовић, *Немачки 'нови поредак' и Југоistočna Европа*, 88–89.

⁷⁵ Исто, 89.

⁷⁶ Ладислаус Хори, Мартин Бросцат, *Усташка држава Хрватска 1941–1945*, Београд 1994, 177.

⁷⁷ Citat prema: Slavko Odić, *Ustaški pokret i Katolička crkva u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini*, Srednja Bosna u NOB, Beograd 1976, 269. Videti i: Slavko Goldstein, *1941. godina koja se vraća*, Zagreb 2007, 90.

Krajem 1941. nemački komandanti su smatrali da je poraz ustanika samo privremen i da će proleće doneti obnavljanje ustanka. Prema oceni generala Badera od 20. decembra 1941, Mihailovičeva grupa je razbijena, komunistički pokret je u opadanju, „ali još nije ugušen. (...) Sa nastupanjem toplijih dana mora da se računa sa ponovnim oživljavanjem nemira i ustaničke delatnosti (...).“⁷⁸ Tokom marta 1942. došlo je do promene u odnosu nemačkih nadležnih komandi prema ustanicima. Zbog sve veće gladi za radnom snagom, u drugoj polovini marta 1942. izdata su naređenja da ne treba streljati sve zarobljene ustanike nego ih treba koristiti u logorima u „nemačkim interesnim područjima“. Predviđeno je da će kao koncentracioni logori za prikupljanje i dalje upućivanje ustanika poslužiti logori u Šapcu, Beogradu (logor na Banjici) i Nišu, „a kasnije i logor u Zemunu“.⁷⁹ Istovremeno, planirana je i velika nemačko-italijansko-hrvatska vojna operacija protiv ustanika u istočnoj Bosni (operacija „Trio“) tako da se i sa tog područja očekivao veliki broj zarobljenika. Do 10. maja 1942. ubijeni su svi jevrejski zatočenici logora u Zemunu (na Beogradskom sajmištu), čime je okončano 'konačno rešenje jevrejskog pitanja' u Srbiji. Pod novim imenom, logor na Beogradskom sajmištu je postao centralni nemački logor na evropskom Jugoistoku za interniranje zarobljenih pripadnika pokreta otpora i radno sposobnog stanovništva sa ustaničkih područja, koji su odatle upućivani u koncentracione i radne logore u Trećem rajhu i okupiranim zemljama.⁸⁰

I pored stalnih bojazni nemačkih komandanata da u proleće 1942. može doći do novog rasplamsavanja ustanka u Srbiji, to se nije dogodilo. To je uticalo na relativno smirivanje i sređivanje prilika u Srbiji, mada nije značajnije delovalo na njen opšti položaj. Iako mesto Srbije u 'novom poretku' nikada nije do kraja definisano, ono je prvih meseci 1942. dobilo oblik koji je uglavnom ostao do kraja nemačke okupacije. Dolaskom višeg vođe SS-a i policije Augusta Majsnera krajem januara 1942, usledila je promena u nemačkoj vojnookupacionoj upravi u Srbiji. Njime je označen početak dominacije policijsko-bezbednosnog faktora, čime je napuštena Turnerova koncepcija srpske uprave pod nemačkom kontrolom. Stvoren je krut režim neposredne i pune nemačke kontrole. Izvršena je reorganizacija srpske policije i oružanih jedinica formiranjem Srpske državne straže početkom marta 1942. To je, inače, bio jedan od zadataka koji je Majsner dobio od Hitlera.⁸¹

Slika o statusu Srbije može da se stekne i na osnovu *Sporazuma o imovinsko-pravnom razdvajanju bivše jugoslovenske države* zaključenog 22. jula 1942. u Berlinu. Kako je određeno da su „države sticateljke“ Nemački Rajh, Italija (uključivo Albanija i Crna Gora), Mađarska, Bugarska, Hrvatska i Srbija (ko-

⁷⁸ *Zbornik NOR*, tom I, knj.1, 799.

⁷⁹ VA, NA, κ-27/II, φ-4, д-19; M. Koljanin, *Nemački logor na Beogradskom sajmištu*, 107–111.

⁸⁰ M. Koljanin, *n. d.*, 128.

⁸¹ M. Borković, *Kontrarevolucija u Srbiji*, knj. 1, 286–292; Б. Б. Димитријевић, *Војска Хедушеве Србије*, 155–160.

ju zastupa nemačka vlada), sporazum su potpisali predstavnici nemačke, italijanske, bugarske, hrvatske i mađarske vlade.⁸²

Relativno stabilizovana okupacija omogućila je nemačkim komandantima da svoje reorganizovane divizije prebace iz Srbije u srpske krajeve NDH, gde je partizanska borba bila u stalnom usponu. Ovakva situacija je doprinela smanjenju nemačkih represalija u Srbiji, naročito posle kapitulacije Italije i početka misije specijalnog opunomoćenika za Jugoistok Hermana Nojbahera krajem leta 1943.⁸³ Posle 1942. izvori ne govore ništa o radikalnom rešenju „srpskog pitanja“ na način kako se planiralo i delimično realizovalo 1941. godine. Pokušaj Nojbahera da osnaži srpski faktor na Jugoistoku bio je osuđen na neuspeh suočen sa generalnim Hitlerovim stavom o mestu Srba u 'novom poretku' zasnovanom na ideološkim projekcijama, ali i realnim političkim procenama.

⁸² *Објава о Споразуму о имовинско-правном раздвајању бивше југословенске државе и неким другим финансијским питањима која су с тиме у вези од 12. маја 1943, Службене новине, бр. 83, Београд, 22. октобар 1943, 1–12. Posle ratifikovanja od Nemačke, Mađarske, Bugarske, Italije i Hrvatske, sporazum je stupio na snagu 21. aprila 1943.*

⁸³ Herman Nojbaher, *Specijalni zadatak Balkan*, Beograd 2004, 130–151.

Milan Koljanin

SERBIA IN THE GERMAN'S „NEW ORDER“ 1941–1942

Summary

After the Hitler's seizure of power, ideology and principles of the National Socialism received much important place and steadily, concept of the „New Order“ was developed. In light of that foreign policy approach, Yugoslavia was treated as a part of the Versailles system. Opponents of that system, questioned its existence as the New Order became main Germany's strategy. Some of the Gertman-Italian talks in 1940, already analyzed the position of the Serbia and Serbian people in that light. After the Coup d'Etat on 27th of March 1941, a negative trend of events for Yugoslavia became obvious. After the defeat Yugoslavia was split between the Axis powers and their Balkan Allies. Position of the Serbs and occupied Serbia in the „New Order“ was outlined by the Nazi ideological projections, and plans of the rebuilding of the Europe, formed on the new hierarchy of the nations and states. This perception was mainly negative for the occupied Serbia, and this position and perception even deteriorated after the uprising in 1941. Huge German military efforts to crush the uprising in autumn 1941, produced the situation where a pure existence of the Serbian nation was under question. Those efforts included massive reprisals, internation of the population in concentration camps, and even plans of resettlement of the whole Serbia's population, and dividing the territory between the the Third Reich allies in Southeastern Europe. After the crush of the Serbian resistance and with the changes in occupation and security apparatus, position of the Serbia in „New Order“ was stabilised, and mainly remained unchanged until the end the defeat and retreat of the German forces from the Serbia in late 1944.